

به نام خدا

موسسه پژوهش‌های اسلامی

فقه شیعه و تأمین اجتماعی

www.ketab.ir

مؤلف:

علی اشرف فتحی

مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی

۱۴۰۰

اجتماعی و فرهنگی

سرشناسه: فتحی، علی اشرف، ۱۳۶۰.
عنوان و نام پدیدآور: فقه شیعه و تامین اجتماعی/ مولف علی اشرف فتحی؛ ویراستار پگاه محمودی.
مشخصات نشر: تهران: موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری: ۱۵۹ ص.
فروست: اجتماعی و فرهنگی.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۰۶-۳۴-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابخانه: ص. ۱۴۷-۱۵۶.
موضوع: حقوق بیمه (فقه)
Insurance law (Islamic law)
موضوع: تامین اجتماعی -- جنبه های فقهی -- اسلام
Social security -- Religious aspects -- Islam
شناسه افزوده: مؤسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی
رده بندی کنگره: BP۱۹۸/۶
رده بندی دیویی: ۳۹۷/۳۷۹
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۵۴۵۸۴

همه حقوق این اثر متعلق به ناشر است و استفاده از مطالب کتاب با ذکر منبع مجاز خواهد بود.

فقه شیعه و تأمین اجتماعی

مؤلف: علی اشرف فتحی

ویراستار: پگاه محمودی

صفحه آرای: لیلا سهرابی

طراحی جلد: احسان ارضی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: اکام

چاپ اول: ۱۴۰۰

شمارگان: ۳۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۰۶-۳۴-۸

موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی

تهران، میدان آرژانتین، خیابان احمد قصیر، خیابان دهم، پلاک ۲۰

تلفن: ۰۲۱۸۸۷۵۳۲۴۵ - فکس: ۰۲۱۸۸۵۰۷۴۲۱

کدپستی: ۱۵۱۴۷۳۴۳۱۱ - ایمیل: info@ssor.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار مؤسسه	۹
پیشگفتار مؤلف	۱۲
فصل اول: بسترهای دینی آراء فقهای شیعه درباره تأمین اجتماعی	۱۸
۱- مسائل بی مسئله	۱۸
۲- رویکرد متون اسلامی و شیعی به تأمین اجتماعی	۲۱
۳- رویکردهای حمایتی پیامبر اسلام و امامان شیعه	۲۴
۴- جنگ‌های رده (ارتداد) و تغییر کارکرد زکات	۳۳
۵- رویکردهای حمایتی امام علی (ع) و اوجاع اجتماعی دوره خلای راشدین	۳۹
۶- روش‌های حمایت امامان شیعه از افراد آسیب‌پذیر اجتماعی	۴۶
فصل دوم: بسترهای تاریخی و اجتماعی آراء فقهای شیعه	۵۴
۱- شکل‌گیری فقه شیعی و مواجهه آن با مسائل اجتماعی	۵۴
۲- رویکردهای حمایتی فقها در عصر نخستین حکومت‌های شیعی	۷۳
۳- دولت‌سازی شیعی صفویان و جامعه‌گرایی فقهای شیعه	۷۸
فصل سوم: مواجهه فقه شیعه با عصر جدید	۹۲
۱- شکل‌گیری نهاد مرجعیت و خطر «کفار»	۹۲

۱۰۷.....	۲- تقابل فقه حکومتی و فقه محتاط سنتی
۱۱۸.....	۳- جمع‌بندی
۱۲۲.....	فصل چهارم: فقها و بحران‌های اقتصادی عصر جدید
۱۲۲.....	۱- فقه و فقر
۱۲۷.....	۲- فقه و کارگران
۱۳۸.....	فصل پنجم: مشروعیت‌بخشی به بیمه؛ نمادی از یک تلاش ناتمام
۱۳۸.....	۱- مواجهه معقول با بیمه
۱۴۷.....	۲- نسبت میان فقه بیمه و رویکردهای دینی حمایت از بیمه‌مندان
۱۴۸.....	۳- جمع‌بندی و پیشنهاد
۱۵۰.....	منابع
۱۵۰.....	الف: کتاب‌های عربی
۱۵۷.....	ب: کتاب‌های فارسی
۱۵۸.....	ج: مجلات
۱۵۹.....	د: سایت‌های اینترنتی

پیشگفتار مؤسسه

در کتابی که پیش روی شماست، تمرکز بر شناسایی، تحلیل و بررسی آرای فقه‌های شیعه حول راهکارهای دریافت و پرداخت کمک به نیازمندان قرار گرفته و سیر تطور و تحول این آرا در هزار سال گذشته بررسی شده است. تلاش نویسنده بر این استوار است که نظام دریافت و پرداخت وجوه مالی شرعی معطوف به بحث انفاق واجب (خمس، زکات و کفارات) به نیازمندان (اعم از فقرا، مساکین و ...) را از میان روایات اولیه شیعه و متون فقهی برجسته هزار سال گذشته واکاوی کند و تشکیل یک نظام جامع تأمین اجتماعی بر اساس این وجوه شرعی را امکان‌سنجی نماید.

مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی پیش از این با انتشار کتابی از مرحوم احمد قابل در دهه هشتاد شمسی، با عنوان «اسلام و تأمین اجتماعی»^۱ کوشیده بود به نگاه کلی قرآن و دین اسلام نسبت به مقوله تأمین اجتماعی بپردازد. نویسنده فقید آن اثر با تمرکز بیشتر بر قرآن تلاش کرد به اهمیت کمک به نیازمندان و تأمین زندگی آبرومند آنان از نگاه متن اصلی دین اسلام یعنی قرآن کریم بپردازد و بخش‌هایی از کتاب را نیز به مسأله نوظهور بیمه و چگونگی جابجایی آن در فقه شیعه طی تلاش‌های فقهی قرن اخیر اختصاص داده بود. آن اثر در نوع خود جزو نخستین آثار تحلیلی درباره نسبت اسلام (البته در قرائت شیعی آن) و مفهوم و ایده تأمین اجتماعی بود و جزئی از مجموعه پژوهش‌ها و مطالعات پشتیبان «قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی» به شمار می‌رفت که در این مؤسسه به عنوان متولی اصلی تدوین این قانون انجام شده بود.^۲

تمرکز غالب قابل در آن اثر، بر تعیین نسبت میان «مفاهیم» درون دینی امروزی در قرائت شیعی با مفاهیم قرین و قریب ایده تأمین اجتماعی در عصر حاضر بود. بنا بر ماهیت چنین نگاه و هدف‌گذاری، تحلیل‌های وی تمرکز چندانی بر زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری، تطور و تحول این مفاهیم و تغییرات تاریخی آن در طول زمان نداشت. به همین دلیل لازم بود مسیری که این اثر ارزشمند آغاز کرده بود، با بررسی زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری و تطور این مفاهیم در طول تاریخ اسلام و تشیع، تکمیل شده و ادامه یابد. این هدف‌گذاری، نقطه‌ی مرکزی تعریف و اجرای پژوهش حاضر تحت «فقه شیعه و تأمین اجتماعی» بود.

۱- قابل، احمد (۱۳۸۲)، «اسلام و تأمین اجتماعی»، چاپ اول، تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی؛ چاپ دوم: ۱۳۹۵.

۲- برای اطلاعات بیشتر نگاه کنید به: امید، رضا (۱۳۹۶)، تحلیل انتقادی کتاب «اسلام و تأمین اجتماعی» منتشر شده در: کتابشناسی انتقادی رفاه و تأمین اجتماعی، رضا امید و مهدی سلیمانی (۱۳۹۶)، تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.

در دین اسلام و مذهب شیعه امامیه نیز تأکیدها و توصیه‌های فراوانی به کمک‌های متعدد و متنوع به فقرا و مساکین به چشم می‌خورد. برای بخشایش بسیاری از گناهان توصیه شده که فرد گنهکار باید به نیازمندان کمک کند تا از گناه او چشم‌پوشی شود. اما از آنجا که هر امر مرتبط با جوامع بشری، متناسب با شرایط زمانی و مکانی جوامع شکل می‌گیرد و تطور می‌یابد، کمک به نیازمندان نیز توصیه‌ای اجتماعی بود که باید شکل و نظم خاصی می‌یافت و در قالب تعریف و تنسیق مشخصی تحقق خارجی پیدا می‌کرد.

از همان صدر اسلام این پرسش برای مؤمنان مطرح بوده که این کمک‌ها چگونه باید به دست نیازمندان برسد. رخداد جنگ‌های رده در نخستین ماه‌های پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) به‌وضوح نشان می‌دهد که روش دریافت و پرداخت این کمک‌ها از همان ابتدا یک «مسأله» چالش‌برانگیز بوده است. پیوند این توصیه نیکوکارانه به نظام سیاسی و قدرت حاکم، آن را به نقطه عطفی در تاریخ تحولات سیاسی بدل کرده بود. این اهمیت را بعدها در شکل‌گیری شبکه و کلای ائمه شیعه نیز می‌توانیم ببینیم که حاکی از اهمیت این موضوع در تحولات سیاسی و اجتماعی مسلمانان صدر اول است.

با این حال، پس از پایان عصر حضور امامان شیعه و آغاز عصر غیبت در اوایل قرن چهارم هجری، این مسأله برای شیعیان ابعاد نوینی به خود گرفت و مشمول تطور و تکثر آرای مجتهدان شد. اکنون که بیش از هزار سال از آغاز عصر غیبت امام یا عصر حیرت شیعیان می‌گذرد و جوامع بشری با تحولات و تغییرات شگرفی مواجه شده‌اند، بیش از هر زمانی باید به بازخوانی مشهورات و تصورات رایج از آموزه‌های دینی پرداخت و آن را با لحاظ تکثرها و تنوع‌های نظری مجتهدان هزار سال اخیر بررسی کرد.

امروزه فقر و فلاکت انسان‌ها نه تنها کاهش نیافته، بلکه هر روز بر پیچیدگی ابعاد آن افزوده می‌شود و جنبش‌های اجتماعی سال‌های اخیر در سراسر جهان بر محور همین طبقه محروم و آسیب‌پذیر شکل می‌گیرد. تجربه قرون اخیر نیز نشان می‌دهد که برخی راهکارهای تأمین معیشتی نیازمندان دچار آسیب‌هایی است که می‌تواند ناشی از زمان‌مندی استنباطاتی باشد که منجر به تعریف و تقنین این راهکارها شده است.

پژوهشگر و نویسنده این کتاب، علی اشرف فتحی، دانش‌آموخته و مدرس دروس حوزوی حوزه علمیه قم و کارشناس ارشد تاریخ اسلام از دانشگاه شهید بهشتی است و از او پژوهش‌ها و آثار دیگری در حوزه‌های تاریخ مشروطه، تاریخ اسلام، تحولات تاریخی حوزه‌های علمیه شیعه در ایران و عراق و جامعه‌شناسی تشیع منتشر شده است. وی در این اثر نیز تلاش کرده است تا با ترکیب رویکردهای درون‌دینی فقهی و نگاه تاریخی، تأثیر زمینه‌ها و زمانه شکل‌گیری این ایده‌ها و مفاهیم درون‌دینی و تحول مفاهیم قرین و

قریب با ایده تأمین اجتماعی و مفاهیم مرتبط با رفاه اجتماعی را شرح دهد.

نتیجه این پژوهش می‌تواند کمک مهمی برای سیاست‌گذاران، قانونگذاران و برنامه‌نویسان نظام حمایتی و تأمین اجتماعی کشور باشد که با چشم‌انداز روشن‌تری به حمایت از نیازمندان بپردازند و از موازی‌کاری و تلاش‌های بی‌حاصل و فرسایشی مصون بمانند. همچنین، طرح بحثی برای متفکران، محققان و مؤمنان خواهد بود که با تبادل افکار و تضارب آرا، گامی به سوی کاهش حیرت و سردرگمی در امر وجوه مالی شرعی بردارند و نظام کم‌عیب‌تر و پویاتری برای دریافت و مصرف این سرمایه متبرک و کلان طراحی کنند.

مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی ضمن سپاسگزاری از همکاری ارزشمند پژوهشگر محترم این اثر، امیدوار است چنین پژوهش‌های بومی و مفهوم‌سازانه‌ای در جهت تأمل در مسائل اینجایی و اکنونی جامعه ایران به خصوص در حوزه علوم انسانی و اجتماعی هرچه بیشتر گسترش یابد تا توان جمعی ما برای فهم موقعیت تاریخی‌مان عمق بیشتری یافته و زمینه برای مداخلات مؤثر در جهت بهبود زیست عادلانه و توسعه یافته مردمان این سرزمین و جوامع هم‌سرنوشت ما در این منطقه فراهم گردد.

روزبه کردونی

رئیس مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی